

»PROMINILA JE LICE« MARULIĆEVA JUDITA

Marko Marulić: *Judita*. Splitski književni krug.
Sabrana djela Marka Marulića. Opera omnia, knjiga prva.
Priredio, popratio bilješkama i sastavio rječnik Milan Moguš.
Književni krug. Split, 1988.

1. Splitski Književni krug zamislio je i sustavno ostvaruje pravi izdavački pothvat: *Sabrana djela (Opera omnia) Marka Marulića*. Na taj ćemo način dobiti pouzdanu sliku o ukupnom opusu oca hrvatske književnosti, i to s obzirom na oba jezična izraza kojima se služio: na latinskom i na hrvatskom. Latinska djela Marulićeva priređuje te ih u paralelnim, uzornim hrvatskim prijevodima (za one »ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke«) današnjem čitateljstvu podaruje Branimir Glavičić. Valja očekivati da će kompetentni stručnjaci (još sustavnije nego dosad) prikazati tu dragocjenu sastavnicu Marulićeva književnog rada.

Usporedo s time u okviru se projekta puna pažnja posvećuje Marulićevim hrvatskim djelima. Među njima, dakako, čelno mjesto pripada *Juditi*, koja je u nizu te grane Marulićevih tekstova zapremila prvu knjigu. Iako je ona veoma povoljno odjeknula (pa postoje prikazi koji joj, na temeljit način, izriču zaslužene pohvale) ipak nije naodmet o temi ponovno progovoriti: pošto smo dobro razmislili o stvarima koje su očigledne i o drugima – što se prvome pogledu trude skriti.

Marulićevoj *Juditi* pripada istaknuto mjesto ne samo u povijesti hrvatske umjetničke književnosti nego i u razvoju naše filologije, napose u izoštravanju kritičke tekstologije ukupne nam pisane baštine. Tu drugu važnost glasoviti je spjev stekao ponajprije stoga jer je najstariji tiskani versificirani tekst nekoga po imenu poznatoga hrvat-

skog pisca; štoviše, za autorova se života tiskom pojavio čak triput (1521, 1522, 1523) pa smijemo uzeti da se uz pomoć triju verzija može rekonstruirati upravo onakva *Judita* kakvu je želio Marko Marulić: oslobođena i banalnih grešaka mletačkog tiska. Sudbinu da budu objavljena za života svojeg pisca doživjela su rijetka djela našeg XVI. stoljeća (npr.: Hektorovićeve knjiga 1568, Pergošićeva 1574, dvije Vramčeve 1578. i 1586. i još poneka). Naprotiv, mnogima su zaprijetile pogibelji: knjiga Marina Držića iz 1551. izgubljena je; Lucićeva *Skldanja* (1556), Zoranićeve *Planine* (1569) i dva Karnarutićeva spjeva (1584. i 1586) objavljena su poslije smrti svojih pisaca; stoga u njihovu autentičnost smijemo sumnjati, baš kao u pouzdanost Vetranovićevih pjesmotvora što su ih u važnim pojedinostima mogli iskvariti prepisivači mladih rukopisa.

Judita pak (s ostalim hrvatskim djelima koja su se 1869. smatrala Marulićevima) prvi je put kritički izdana u početnom svesku Akademijine serije *Stari pisci hrvatski*. Na tom su izdanju surađivali Ivan Kukuljević Sakcinski i mladi Vatroslav Jagić. Upravo su ukupna Marulićeva hrvatska pjesnička djela poslužila kao predložak nad kojim će se izoštravati optika za pouzdano čitanje cjelokupne hrvatske pisane baštine. U prvome svesku *Starih pisaca hrvatskih* objavljena su pravila, među kojima posebnu pažnju zaslužuje rečenica: »Odstupati se od teksta izvornoga može tek u pravopisu, razumijevajući i tu riječ u njezinom najstrožem značenju, koje isključuje sve promjene osobina fonetskih ili gramatičkih« (3, 2).

2. Među mnogim vrlinama nove *Judite* nipošto ne treba prešutjeti da je ona prvi put u jednom svesku ujedinila napore nekoliko stručnjaka. Istina, i u *Juditi* iz godina 1901. (5) i 1950. (7) bilo je suradnje: uvodne književnohistorijske rasprave napisali su Petar Kasandrić, odnosno Mihovil Kombol, a Marcelu Kušaru ili Vjekoslav Štefaniću bio je povjeren neatraktivan tekstološki posao. Naprotiv, *Judita* Književnoga kruga nudi uvodne tekstove više vrsnih pera: *Pjesničke i poetičke osobitosti Marulićeve »Judite«* Mirka Tomasovića (8, 9–46), *Poezija Marulićeve »Judite«* Rafe Bogišića (8, 47–57), *Splitska renesansna sredina* Cvite Fiskovića (8, 59–81). Pošto su riješena neka bitna pitanja o izboru mogućih pristupa glasovitome starom djelu sa stajališta: književnoteorijskog, književnohistorijskog i kulturnohistorijskog, slijedi pretežni dio knjige, u kojem se nalaze prilozi Mirka Tomasovića (*Izdanja »Judite«, 8, 95–96*), Nede Anzulović (*Iz bibliografije o »Juditi«, 8, 97–108*) i Milana Moguš: *Napomene o ovom izdanju i o rječniku Marulićeve »Judite«* (8, 83–93), nova transkripcija spjeva

(111–190), bilješke (i to tekstološke; 191–202), *Rječnik Marulićeve »Judite«* (203–318).

Ako svima nabrojanim suradnicima priznamo po jedan ili dva važna doprinosa, posljednjemu (Mogušu) mogli bismo uskratiti ma kakvo priznanje: *Juditu* su čitala (i tekstološkim bilješkama opskrabila) već dva njezina moderna izdavača (Kukuljević i Jagić), a leksičko–semantičke dodatke pružilo je nekoliko zaslužnih ljudi: od Kušara do Franičevića. Ipak, našu pažnju, posve prirodno, plijeni ono čemu smo, prelistavajući slična izdanja u prošlosti, malo navikli: *Judita* u viđenju Književnoga kruga splitskoga »zaisto je onaje rukovet« koju već odavno poznajemo, ali ipak: »Pominila [j]e lice kakono voći[n]a stabla premaliti kada najveće veselo cvasti budu« (8, 114). Pa što je, dakle, uzrokovalo tu preobrazbu?

3. Veći dio okolnosti oko *Judite* poznavali smo i prije, ali nam tek sada, na jednome mjestu okupljene, pomažu povezati neke zamršene niti. Znali smo, na primjer, da je *Judita* bila izdavana u drevna i u nešto novija vremena. Ali nam tek ovdje (zaslugom od Tomasovića popisanih izdanja) pred oči izbijaju presudne istine:

Judita se tiskala u davnini, pa se njezinih pet izdanja arhaičnom grafijom proteže kroz dobro stoljeće: između godina 1521. i 1627. Onda dolazi četvrtmilenijski zastoj: do godine 1869. Bitan prethodnik narodnoga preporoda (Ardelio Della Bella) nije u *Dizionariju* (1728) »meštra Marula« ni spomenuo, iako mu je sjajan spomen ostavljen u Della Bellinu važnom izvoru, u Hektorovićevu *Ribanju i ribarskom prigovaranju*. Nisu Marulića ponovno izdali ni preporoditelji. Pošto je (s ostalim hrvatskim djelima »splickog začinjavca«) otvorila Akademijinu seriju *Stari pisci hrvatski*, *Judita* je ponovljena izdanja doživljavala u intervalima od tri ili pet desetljeća. Na samoj sredini našega stoljeća (godine 1950) dogodila su se tri presudna događaja: Štefanićevo izdanje spjeva (7) – Akademijin pretisak (6) – zbornik u čast Marulićevu (14). Sažimljući, smijemo reći da su *Juditu* kritički čitali mladi Jagić i Kušar, ali da dugi niz godina nije bilo prilike za provjeru, čitaju li je ili ne čitaju korektno. Tek slučajnom vremenskom koincidencijom (naime: iste se godine, 1950, pojaviše Akademijin pretisak i Štefanićeva transkripcija) zbilo se i do danas traje stanje pri kojem tekstolog *Judite* mora položiti račun široku auditoriju: za svaku lekciju napose. I transkriptorov se odgovorni način pokazao gotovo savršeno pouzdanim: uprijeviši sve snage, Štefanićevu čitanju naći ćemo tek sporadičnih, i to odreda sitnih mana.

Milan Moguš zacijelo je bio svjestan odgovornosti s kojom se sučelio. Kada tvrdi da je vrijeme diferencijalnih objasnidbenih rječnika zaista prošlo (i kad kaže kako ni jedan od tih rječnika ne propušta upozoriti da u *Juditi* riječ *kobilica* nije deminutiv imenice ž. r. *kobila*, nego znači 'skakavac'), Moguš je dvostruko u pravu: *brašno* u Marulićevu spjevu nije ono što bismo, prema leksičko-semantičkom stanju suvremenoga književnog jezika, željeli pomisliti, nego je brašno 'hrana, jelo'. I da ne bismo izbjegavali parcijalne odgovore: Marulove »manje poznate« riječi najbolje će biti protumačene ako se u slavnome renesansnome spjevu objasne s v e riječi.

4. Teško je nabrojati ukupne inovacije što ih donosi Moguševo čitanje Marulićeve *Judite*. Da bih pokazao neke skrivene, poslužiti ću se jednostavnim primjerom.

Već spomenuti popratni rječnici tumačili su u *Juditi* samo »nepoznate i neobične riječi«. Dakako, među njima nije imala što tražiti imenica *noga*: u Marulića znači isto što danas po cijelome slavenskom svijetu. Stoga bismo naprečac prosudili da se u Moguševu totalnom rječniku *Judite* tek po metodskoj inerciji našla rječnička obrada: »*noga* 18 (nog 2, -ah 2, -am 1, -ami 5, -e 2, -om 2, -u 4) *f* noga; *svijati* -ami bježati« (8, 248). Jedinim pravim, spomena vrijednim podatkom čini nam se frazem pri svršetku Moguševe natuknice.

Ali, dakako, valja znati da je Mate Hraste morao prije godine 1950. pažljivo ispisati i kolacionirati brdo ceduljica kako bi iz prve knjige *Starih pisaca hrvatskih* zaključio da u Marulića imenice ženskoga roda (i ostalih dvaju) imaju arhaične morfološke karakteristike. Potrudivši se korektno pročitati *Juditu*, Moguš je, naprotiv, sav posao svrstavanja i sređivanja povjerio stroju koji mu je poručio: imenica *noga* u *Juditi* se pojavljuje osamnaest puta ukupno — a to je zbroj javljanja svih pojedinačnih likova. Jezičnoj povijesti vješto oko u hipu će uočiti prva četiri lika u zagradama, pa zaključiti: *Judita* se oslanja na arhaičan čakavski morfološki sustav (u množini: G -Ø, D -am, L -ah, I -ami) a ne na inovirani novoštokavski (G -a, D-L-I -ama).

Ako nas pak želja navede da provjerimo priređivačevu akribiju, možda ćemo zagledati u stihove 173-174, koji sada glase: »bistro se metahu, igraje nogami, /nozdarvi harkahu, mašući glavami«. Pretjeranom će se pričiniti tvrdnja da se tu nagomilalo dvanaest desetljeća dugo tekstološko i jezičnopovijesno iskustvo. Oslonivši se na pretisak *Judite*, Moguš se udaljava od mladoga Jagića, pa Kukuljevića, Kušara, Štefanića i Slamniga te se priklanja Franičeviću: valja čitati »nozdarvi harkahu«. Ali da bi (u vezi sa starim čakavcem Marulićem) bio u

fonologiji pouzdan historičar, mora Moguš biti ponajprije siguran dijalektolog čakavske sadašnjice. On to i jest: na svoj širini toga narječja za praslavensko slogotvorno *r* nalazi danas vrlo rasprostranjenu sekvenciju *s* »popratnim vokalom« (9, 30–34). I mi smo sada sigurni: nisu nam čakavski predi *sarce* i *karv p i s a l i* zato jer su ih tome naučili Latini, nego jer su tako odvajkada do danas *g o v o r i l i* stanovnici Splita i mnogih drugih naselja »gdi ča slaje zvoni«.

Ali — posve prirodno — u transkripciji *Judite* Moguš bilježi foneme, ne i prozodeme. Novoga Marulićeva transkriptora poznajemo ne samo kao čakavskoga iskonskoga govornika i dijalektologijskoga proučavatelja općenito nego i kao akcentologa. Sigurni smo, dakle, da u navedenome distihu pretpostavlja srok *nogàmi x rùkàmi*, kojim se odupire Rešetarovu novoštokavskom čitanju *Judite* i opredjeljuje Skokovoj sugestiji (sa sredine našega stoljeća): da se davni stihovi u najglasovitijemu spjevu oca hrvatske književnosti jedino dobro čitaju »starim čakavskim akcentom« (13, 168).

Da bi svoje bitne spoznaje o *Juditi* ne samo dosegao nego i primijenio, Marulićev tekstolog iz godine 1988. prezreo je sav mogući impresionizam. Da bi pak nadvladao krhke ljudske moći zapažanja, za pomoć se obratio najsuvremenijemu stroju: kompjutoru.

No i pritom valja znati da je svaki stroj dobar sluga i zao gospodar: može pobjesnjeti i nanijeti zlo. Moguš ga je s putova rušilačkih usmjerio na staze stvaralačke: da bi kompjutor abecedno svrstao leksičku građu *Judite*, morao je kao predložak prihvatiti čitanje što ga je pripremila »takmo uboga ruka grěšniča«. Tu je pak svoju zamornu kružnu šetnju dospjela ona krhka karika što se uokolo vrti: elektronika može tek s manama srediti što joj nudi humanost. Sprijateljivši se, čovjek i stroj — udružujući snage — rade hitrije no što se jučer i moglo pomisliti, ali uz bitan uvjet: da jedan drugome, gdje je potrebno, smije uputiti prijekor; jer: griješiti je tisućljećima bilo ljudski, odskora je strojno.

5. Kako je biti filologom bilo u za današnjicu već epskim vremenima »pretkompjutorskim«?

U Moguševu rječniku *Judite* čitamo »človik 8 (–Ø 4, –a 4) *m* čovjek« i »čovik 1 (–u 1) *m* čovjek« (8, 212). To možemo opisati jednom od karakterizacija: prvo, suhoparne leksikografske jedinice; drugo, odčitavanja mladoga Jagića, obavljena godine 1869. Ako se u obzir uzme ukupna konkordancija Marulićevih hrvatskih djela (iz godine 1980), izlazi da se u njima likovi *človik* : *čovik* nalaze u čestotnom odnosu 52

: 1 (11, 106–107). U posve izniman lik *čovik* mogli bismo, dakle, posumnjati.

Jagić je čitao kada još nije bila izišla Maretićeva *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* (4). A iz nje saznajemo da Marulić nije fonem *č* obilježivao nikako drugačije nego grafemom *c* (4, 11). Ako je pak u onome jedinom, neobičnom primjeru iz *Judite* prvobitno zabilježeno *chouich* (6, hiii^v), onda to ne smije izazvati lekciju *čovik*, nego mora odati banalnu tiskarsku grešku (*chouich* mjesto *clouich*). Stoga će jedinom ispravnom lekcijom biti: *človik*. A to je jedan od mnogih primjera u *Juditi* za koje se sve pokazala potreba da »prestane dotadanja sasvim nepotrebna lagana štokavizacija Marulićeva teksta« (8, 83).

Što je, dakle, bilo prijeko potrebno?

Valjalo je izraditi novu konkordanciju *Judite*, ali je i srediti u totalan rječnik. Sada nam je jasno da Mogušev posao teži konačnim rješenjima do u sitnice, ali je poslenik svjestan da se do toga može doći tek uz veliku strpljivost i golem trud. A u tome je uvijek bio čar znanstvenosti.

Čitajući ovdje i danas, nismo se mnogo odmakli od onoga pavlina Ivana Belostenca, koji je — na svojemu Smolča–vrhu svetičkom — uz lojanicu i bez dioptrijskih pomagala pogled upirao u tursko carstvo, koju milju južno od Carolostadiuma. Pa ipak, u tome košmaru uspio je britko prepoznati neki budući književni jezik naroda kojem ništa strano ne će biti što mu je srcu priraslo: njegova tronarječnost.

6. Novovjeka se čitanja Marulićeve *Judite* kreću od mladoga Jagića (1869) do splitskoga Književnog kruga (1988). Valja reći da je svako od tih čitanja bilo uvjetovano sebi svojstvenim stupnjem fundamentalnih disciplina. Ne sporimo se o tome da je Marku Maruliću narječna osnovica čakavska (čak i potanje: splitska). Kad je *Juditu* 1869. čitao kajkavac Jagić, hrvatska je čakavština bila poznata tek ugrubo; naprotiv, pripremajući novu transkripciju Marulićeve *Judite*, Milan Moguš imao je u rukama snažno oružje što ga je sam izoštrio i osvijetlao: prvi sustavni prikaz o čakavskoj fonologiji (9). Jagićeva transkripcija iz Šenoina doba zajedničkog nam je učitelja (Moguševa i mojega), Matu Hrastu, navela na dvosjeklu tvrdnju:

»Stari glasovni skup –čr–, koji je toliko karakterističan za čakavski i kajkavski dijalekat, Marulić ne upotrebljava dosljedno u svome književnom jeziku, nego ga često zamjenjuje sa –cr–, što je svakako mlađa crta i pripada štokavskom dijalektu: c r l j e -

na (13), zacрни, crp (16), cripahu (29), zacрни (48), maocrv (51), crljeno (55, 69), crnjahu (78) (2, 256)«.

Naprotiv, danas dobro znamo: prvo, da se za Marulićevim grafemom *c* krije glasovna ambivalentnost (č | | c); drugo, da su čakavci u svojoj pisanoj dijakroniji nepreciznom latiničkom grafijom odražavali i *ar* (za slogotvorno *r*) i *č* (u inicijalnoj suglasničkoj skupini *čr-*).

Mi više početnu suglasničku skupinu ne čitamo na štokavski način (*crljen* i sl.), nego Maruliću adekvatno: *čarljen*, *čarljeniti*, *čarn*, *čarnokos*, *čarp*, *čarv* (8, 211), pa *črida*, *čripati* (8, 212). O cijelom nizu drugih poboljšanja (a pobudila ih je želja »da transkribirani tekst bude što vjerniji originalu«) Moguš kazuje u svojem predgovornom tekstu (8, 84–86).

7. O načelima svojega sadašnjeg rada Moguš je potanko rekao i u tekstu što je (pod naslovom *Uz još jedno čitanje Marulićeve Judite*, 10) izišao poslije kritičkoga izdanja. Osim argumentiranih opravdanja za pojedine nove lekcije priređivač tu iznosi golu istinu: »u spomenutu je Kušarovu *Rječniku* obrađeno gotovo četiri puta manje natuknica negoli kod mene« (8, 123, bilj. 5).

Ali bi se moglo izračunati da u novom izdanju tekst *Judite* po opsegu daleko zaostaje za rječnikom: izvorno djelo iznosi tek dvije trećine svojega leksičko–semantičkoga objašnjenja. Mogao bi tko upitati:

Isplati li se to i donosi li kakvu korist?

Od više mogućih odgovora prvi je kratak:

Iz svih dosadašnjih »rječnika nepoznatih i neobičnih riječi« u *Juditi* mogli smo doznati da takvih leksema postoji ovoliko ili onoliko. Iz novoga, potpunog rječnika možemo pak izračunati da gotovo polovicu svih riječi iz drevne *Judite* upotrebljavamo i danas govoreći i pišući književno. Tako je unatoč činjenici da je od postanka Marulićeva spjeva prošlo pola milenija i zbila se znatna promjena narječne osnove književnog jezika.

To što napokon imamo potpun rječnik *Judite* pruža nam i ovu korist:

Pri kraju prošlog stoljeća Ivan Broz uvjeravao je svoje čitatelje da za Marulićeve lekseme *dresel* i *horugva* »možemo pouzdano reći, da prosti narod više ne zna, premda je nekoć znao i za te riječi« (1, 126). Na tu jednostavnu tvrdnju danas drugačije gledamo. Ne možemo reći je li u Marulićevo vrijeme riječ *dresel* bila »narodna« govorna ili samo »narodna« pisana (preuzeta iz crkvenoslavenskoga). Ali je sigurno da

se na početku XVI. stoljeća smatrala dostojnom da uđe u pjesničko djelo.

Ako novo izdanje *Judite* promotrimo s filološkoga i lingvističkoga gledišta, poželjet ćemo da dobijemo što više takvih izdanja drugih djela hrvatske književne baštine. Kad bi se na jednako pouzdan način (koji isključuje pomodni impresionizam) objavio tek manji, brižno odabran broj jezičnih umjetnina duge nam pisane dijakronije, lako bi i ugodno bilo napisati povijest književnog jezika.

U tome svjetlu promotrena, Marulićeva *Judita* u viđenju i obradi Milana Moguša prvorazredan je kulturni događaj.

Josip Vončina

LITERATURA

1. Ivan Broz, *Crtice iz hrvatske književnosti*, sveska prva. Uvod u književnost. Matica hrvatska. Zagreb 1886.

2. Dr. Mate Hraste, *Crtice o Marulićevoj čakavštini*. U knjizi pod br. 14; str. 243–277.

3. V. Jagić, *Predgovor*. U knjizi pod br. 12; str. 1–12.

4. Dr. T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovi-ma*. Djela JAZU, knj. IX. Zagreb 1889.

5. Marko Marulić, *Judita*, epska pjesma u šest pjevanja. Uredio i protumačio Marcel Kušar, uvodom popratio Petar Kasandrić. Matica hrvatska. Zagreb 1901.

6. Marko Marulić, *Libar Marca Marula Splichianina Vchom se u [dar si I] storia Sfete udouice Iudit u uer [ih haruacchi] [lo] [ena, Mleci] 1521*. (pretisak: JAZU, Zagreb MCML).

7. Marko Marulić, *Judita*. Predgovor napisao Mihovil Kombol. Tekst *Judite* i tumač Marcela Kušara revidirao Vjekoslav Štefanić. Zora. Zagreb 1950.

8. Marko Marulić, *Judita*. Splitski književni krug. Sabrana djela Marka Marulića. Opera omnia, knjiga prva. Priredio, popratio bilješkama i sastavio rječnik Milan Moguš. Književni krug. Split 1988.

9. Milan Moguš, *Čakavsko narječje, fonologija*. Školska knjiga. Zagreb 1977.

10. Milan Moguš, »Uz još jedno čitanje Marulićeve *Judite*«. *Filologija*, knj. 16. JAZU, Razred za filološke znanosti. Zagreb 1988; str. 123–129.

11. Milan Moguš—Željko Bujas, *Kompjutorska konkordancija Marulićevih djela*. Kompjutorske obrade hrvatskih književnih tekstova, knj. 2. Urednik Rudolf Filipović. Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb 1980.

12. *Pjesme Marka Marulića*. Skupio Ivan Kukuljević Sakcinski. Stari pisci hrvatski, knjiga prva. JAZU. Zagreb 1869.

13. Akademik Petar Skok, *O stilu Marulićeve Judite*. U knjizi pod br. 14; str. 165–241.

14. *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950*. Djela JAZU, knj. 39. JAZU. Zagreb MCML.